

УДК 347.633(477)

ІНСТИТУТ УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА THE INSTITUTE FOR CHILD ADOPTION: GENERAL DESCRIPTION

Журило С.С.,

*асистент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Міжнародного гуманітарного університету*

Стаття присвячена загальній характеристиці такого інституту сімейного права, як усиновлення. Проаналізовані позиції вчених щодо визначення усиновлення, його значення та ролі в суспільстві. Також проаналізовані норми чинного законодавства щодо визначення даного інституту та судова практика з даного питання.

Ключові слова: усиновлення, сім'я, усиновлювач, усиновлений, дитина.

Статья посвящена общей характеристике такого института семейного права, как усыновление. Проанализированы позиции ученых относительно определения усыновления, его значения и роли в обществе. Также проанализированы нормы действующего законодательства относительно определения данного института и судебная практика по данному вопросу.

Ключевые слова: усыновление, семья, усыновитель, усыновленный, ребенок.

The aim of the article is to provide a general characteristic of such an institution of the family law as an adoption. Various aspects have been taken into consideration, such as the scientists' attitude towards the concept of adoption, its role and importance in society. Both the current legislation as well as jurisprudence of the issue have been analyzed.

Key words: adoption, family, adopter, adoptee, child.

Постановка проблеми. Успіх сімейного виховання дитини в значній мірі залежить від злагодженості взаємин між батьками і гармонійної атмосфери в сім'ї. Разом з тим кількість дітей, які залишилися без батьківського піклування, щороку росте. Крім дітей-сиріт, багато дітей, чії батьки позбавлені батьківських прав, визнані недієздатними тощо.

Тому серед інститутів сімейного праві в Україні особливе місце займають інститути, покликані забезпечити захист прав та інтересів дітей, які залишилися

без піклування батьків. Одним з них є інститут усиновлення. Відзначимо, що складність даного інституту зумовлена не лише процедурою розгляду відповідних справ, але й тим, що питання усиновлення є складним психологічним моментом, при якому суд не має права на помилку, адже мова йде, з одного боку, про майбутнє дитини, її адаптацію в сім'ї усиновлювачів, а з іншого – про розуміння усиновлювачами майбутніх складностей щодо виховання дитини, взаємопорозуміння її з членами нової сім'ї тощо.

Стан дослідження. Серед досліджень радянського періоду, присвячених питанням усиновлення, можна виділити роботи Б. С. Антимонова, М. В. Антокольської, Я. Р. Веберса, Є. М. Ворожейкіна, А. Г. Гойхбарга, О. С. Іоффе, С. А. Муратової, А. М. Нечаєвої, А. І. Пергамент, Г. Ф. Шершеневича та інших. Серед науковців, які приділяють увагу дослідженню питань усиновлення в незалежній Україні, можна виділити таких, як: В. І. Борисова, О. О. Грабовська, І. В. Жилінкова, Л. М. Зілковська, З. В. Ромовська, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, М. Й. Штефан та інші.

Виклад основного матеріалу. Розвиток нормативної бази з питань захисту дітей змушує пред'являти до інституту усиновлення все більш жорсткі вимоги для того, щоб він продовжував залишатися одним з кращих способів вирішення проблем сирітства та безпритульності. Такі інститути, як прийомна сім'я, дитяче містечко, навчальний заклад та інші форми влаштування, також здатні гнучко реагувати на конфліктні ситуації, що неминуче виникають у процесі спілкування з дітьми, які перебувають у важкій життєвій ситуації.

Слід зазначити, що КпШС СРСР [1] не містив легального визначення усиновлення. Тлумачення його норм не дозволяло чітко відповісти на питання, що таке усиновлення. Багато авторів визначали термін «усиновлення» по-своєму. Так, Г. Ф. Шершеневич писав, що під усиновленням розуміється визнання за сторонніми особами юридичного положення законних дітей [2, с. 144].

У свою чергу А. Г. Гойхбарг говорив, що усиновлення – це створення штучних сімейних відносин за відсутності за загальним правилом природного зв'язку [3, с. 163].

У літературі радянського періоду усиновлення найчастіше розглядали, як: 1) юридичний факт, акт усиновлення, 2) інститут сімейного права, 3) правовідносини [4, с. 191; 5, с. 77; 6, с. 211].

Так, наприклад, Я. Р. Веберс визнає усиновлення дітей як повноцінну спорідненість в соціальному сенсі, трактуючи при цьому спорідненість в якості зв'язку не природного, а соціального характеру між людьми, не об'єднаними спільністю крові [7, с. 30].

Б. С. Антимонов і К. А. Граве розуміли усиновлення у вигляді «такого юридичного акту, в силу якого між двома особами (усиновлювачем та усиновленим) виникають правові (як особисті, так і майнові) відносини, що існують між батьками і дітьми» [8, с. 120].

О. А. Кабиш називає усиновлення «кращою формою виховання дітей», які залишилися без піклування батьків [9, с. 19].

На думку С. А. Муратової, усиновлення являє собою сімейні правовідносини між усиновлювачем та усиновленим, яке за змістом еквівалентно батьківському правовідношенню [10, с. 241].

В. В. Рязанцев називав усиновлення складним юридичним актом, в якому знаходять відображення як воля осіб, які висловили бажання усиновити дитину, батьків, що дали згоду на усиновлення своєї дитини, самої дитини, яка досягла 10-річного віку, та інших осіб, встановлених законом, та волі держави, вираженої в рішенні суду. Держава за допомогою судових органів влади безпосередньо виражає свою волю і бере участь у формуванні самого акту усиновлення. Рішення суду входить у зміст акту усиновлення в якості його невід'ємної частини, а не просто дії, яким регулюється усиновлення [11, с. 39].

А. М. Нечаєва говорить про усиновлення також як про акт, який породжує виникнення батьківських прав

та обов'язків на підставі закону. При цьому під таким актом розуміється сукупність дій майбутніх усиновлювачів та органу, уповноваженого їх вчиняти [12, с. 270].

Найбільш лаконічне визначення усиновлення наведено М. В. Антокольською, яка під усиновленням розуміє правовий інститут, покликаний створити між усиновлювачем та усиновленим відносини, найбільш близькі до тих, які виникають між батьками і рідними дітьми [13, с. 289]. Однак це визначення не враховує багатоплановості інституту усиновлення.

У ст. 207 Сімейного кодексу України (далі – СК України) зазначено, що усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого ст. 282 цього Кодексу. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя. [14].

Таким чином, усиновлення в даний час має розглядатися, як одна з форм виховання і одночасно як пріоритетна форма влаштування дитини, що залишився без піклування батьків.

Традиційно усиновлення розглядається як самостійний сімейно-правовий інститут, призначений для забезпечення належного сімейного виховання дітей, що залишилися без батьківського піклування. В даний час численні норми, які містяться в нормативних актах, присвячені усиновлення, різні за галузевим належністю і тому в єдності являють собою комплексний інститут законодавства в широкому сенсі (наприклад, відносини, що стосуються процедури усиновлення, більшою мірою відносяться до сфери адміністративного права, а відповідальність за деякі порушення щодо усиновлення – до кримінального права), та у вузькому сенсі (норми СК України та ЦК України, присвячені усиновленню, утворюють складний і багатогранний інститут сімейного права).

Соціальне призначення інституту усиновлення полягає у дотриманні прав і законних інтересів дітей, які залишилися без батьківського піклування, а також у можливості реалізації почуття материнства, батьківства потенційними усиновителями. Саме природне прагнення задовольнити ці почуття лежать в основі конкретних актів усиновлення. Безумовно, норми інституту усиновлення не призначені тільки для врегулювання відносин за участю бездітних громадян; громадяни, які мають своїх дітей, також можуть бути усиновлювачами і нерідко стають ними.

Також роль інституту усиновлення полягає в забезпеченні умов, які сприяють гармонійному розвитку дитини, що дозволяють надати реальну допомогу, перш за все дітям, які залишилися без піклування батьків. При цьому інститут усиновлення включає в себе систему норм, що регулюють відносини щодо влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, а формою устрою є спосіб визначення юридичної долі дитини за допомогою діяльності певних органів, спрямований на її виховання в сім'ї усиновлювачів.

Під усиновленням можна розуміти також юридичний факт, що встановлюється в судовому порядку і є підставою виникнення комплексу правовідносин, аналогічних за змістом з батьківськими. Це означає, що в результаті усиновлення між усиновителями і його родичами, з одного боку, та усиновленою дитиною, його потомством, з іншого боку, виникають такі ж права і обов'язки, як між батьками та дітьми, а також родичами усиновлювачів за походженням.

Необхідним вважаємо приділити увагу розгляду та аналізу судової практики з питань усиновлення. Зокре-

ма, цікавим є наступна ухвала суду. Колегією суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 вересня 2011 року у справі №6-7200св10 встановлено, що у грудні 2009 року Коробко Т. звернулася до суду із заявою про усиновлення Довгань О., посилаючись на те, що 5 серпня 2009 року уклала шлюб із Довгань П., який є батьком неповнолітнього Довгань О.

До реєстрації шлюбу з нею Довгань П. перебував в шлюбі з Козак В., з якого мав спільну дитину Довгань О. 2007 року Козак В. померла.

Довгань О. з того часу проживає разом зі своїм батьком Довгань П.

Батько Довгань О. не заперечує проти усиновлення нею його сина, що підтверджується доданою до заяви його згодою.

Рішенням Жовтневого районного суду м. Полтави від 29 січня 2010 року, залишеним без змін ухвалою апеляційного суду Полтавської області від 23 листопада 2010 року, заяву задоволено. Оголошено Коробко Т. усиновлювачем Довгань О.

У поданій касаційній скарзі Козак М., Козак Н. просять зазначені судові рішення скасувати, посилаючись на порушення судами норм матеріального та процесуального права.

Касаційна скарга підлягає частковому задоволенню з таких підстав.

Козак М., Козак Н. є, відповідно, дідом і бабою Довгань О.

Задовольняючи позов, суди виходили з достатності вільної згоди батьків на усиновлення дитини та відповідності усиновлення інтересам дитини. Разом з тим суди залишили поза увагою те, що усиновлення належить не тільки до правостворюючих, а й до правоприпиняючих юридичних фактів.

Статтею 232 СК України врегульовано питання правових наслідків усиновлення. Так, відповідно до ч. 2 вказаної норми, якщо після смерті одного з батьків дитини або розірвання шлюбу з особою, визнаною судом недієздатною, другий з батьків дитини вступив у повторний шлюб і його дружина, чоловік у повторному шлюбі бажать усиновити дитину, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто помер або визнаний недієздатним, рідні брати, сестри дитини мають право подати до суду заяву про збереження між ними та дитиною, яку усиновляють, правового зв'язку. Суд розглядає таку заяву одночасно із заявою про усиновлення і задовольняє її, якщо це відповідає інтересам дитини.

Усиновлення породжує такі ж юридичні наслідки, які настають внаслідок народження дитини, оскільки усиновлена дитина прирівнюється до рідної.

При усиновленні дитини за бажанням її родичів за походженням може бути збережено правовий зв'язок між ними та дитиною. Суд розглядає зазначену заяву одночасно із заявою про усиновлення і задовольняє її лише за умови, якщо це відповідає інтересам дитини. Заінтересовані особи, які звернулися до суду із заявою про збереження правового зв'язку між ними й дитиною, яка усиновлюється, мають право відповідно до ст.

265-4 ЦПК України брати участь у розгляді судом справи про усиновлення.

На прохання батьків померлого батька (матері), тобто баби, діда з боку того з батьків, хто помер, суд у своєму рішенні може зберегти особисті немайнові та майнові правовідносини, якщо це відповідає інтересам дитини.

Дозвіл суду на збереження правових зв'язків усиновлюваного з родичами повинен бути відображений у рішенні суду про усиновлення.

Такий дозвіл надає родичам померлого батька (матері), окрім іншого, й право на спілкування з усиновленою дитиною відповідно до ст. 257 СК України. Відсутність вказівки про збереження правових зв'язків означає, що правовідносини усиновлюваного з родичами є припиненими.

Зі змісту касаційної скарги вбачається, що Козак М., Козак Н. зверталися до суду із позовом про усунення перешкод у спілкуванні з онуком Довгань О. та здійснення права щодо його виховання. Рішення Жовтневого районного суду м. Полтави від 29 червня 2010 року в задоволенні позову відмовлено у зв'язку із наявністю рішення Жовтневого районного суду м. Полтави від 29 січня 2010 року в справі про усиновлення.

З огляду на викладене, колегія суддів дійшла висновку, що суд у порушення вимог ст.ст. 214, 215 ЦПК України не створив всі необхідні умови для реалізації права Козак М., Козак Н. на збереження правового зв'язку із Довгань О. Апеляційний суд не перевіряв доводів Козак М., Козак Н., викладених в апеляційній скарзі, в ухвалі взагалі про ці доводи не зазначив, а обмежився лише посиланнями на загальні норми СК України про усиновлення та на норми ЦПК України.

За таких обставин, коли судами допущені порушення норм матеріального та процесуального права, що призвело до неправильного вирішення справи, рішення судів першої та апеляційної інстанцій підлягають скасуванню з передачею справи на новий розгляд до суду першої інстанції [16].

Отже, дана ухвала наглядно вказує на порушення деяких норм чинного законодавства. Зазначимо, що процес усиновлення крім моральних повинен відповідати й іншим чинним положенням сімейного законодавства, узгоджуватися з ними та складати єдину правову сферу, що дасть можливість під час судового розгляду забезпечити права всіх осіб, які так чи інакше мають визначені права й обов'язки щодо дитини, яка усиновлюється.

Висновок. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що усиновлення є складним юридичним актом, що закріплює рішення суду, винесеного на прохання особи, яка бажає взяти дитину в свою сім'ю, з дотриманням законодавчо визначених умов та порядку винесення такого рішення. Даний юридичний акт породжує певні правові наслідки і спрямований на регулювання особливого різновиду правовідносин, що мають в своєму суб'єктивному складі підстави виникнення, припинення та змісту правових зв'язків між усиновлювачем та усиновленим, схожих з батьківськими правовідносинами, що регулюються нормами цивільного та сімейного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс о браке и семье от 20.06.1969 г. (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0004.html.
2. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – М. : СПАРК, 1995. – 556 с.
3. Гойбарг А. Г. Сравнительное семейное право / А. Г. Гойбарг. – М. : Юриздат НКЮ РСФСР, 1925. – 420 с.
4. Рясенцев В. А. Семейное право / В. А. Рясенцев. – М. : Юрид. лит., 1971. – 395 с.
5. Мальцман Т. Б. Усыновление по новому советскому законодательству / Т. Б. Мальцман // Ленинские идеи и новое законодательство о браке и семье : тезисы докладов научной конф. – Саратов, 1969. – С. 75–80.

6. Матвеев Г. К. Советское семейное право : учебник / Г. К. Матвеев. – М. : Юрид. лит. 1978. – 240 с.
7. Веберс Я. Р. Понятие родства как основания возникновения прав и обязанностей / Я. Р. Веберс // Вестник МГУ. – 1962. – С. 28–32.
8. Антимонов Б. С. Советское наследственное право / Б. С. Антимонов, К. А. Граве. – М. : Госюриадат, 1955. – 264 с.
9. Кабышев О. А. Усыновление. Опекa и попечительство над детьми / О. А. Кабышев. – М. : ПРИОР, 1998. – 96 с.
10. Муратова С.А. Семейное право : учебник / С.А. Муратова. – 2-е изд., перерб. – М. : Эксмо, 2006. – 355 с.
11. Рязанцев В. В. Правоотношения усыновления в российском семейном праве : монография / В. В. Рязанцев. – М., 2001. – 276 с.
12. Нечаева А.М. Семейное право : учебник / А. М. Нечаева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристь, 2005. – 329 с.
13. Антокольская М. В. Семейное право : учебник / М. В. Антокольская. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристь, 2002. – 336 с.
14. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
15. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15/>.
16. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.09.2011 р. : Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18636487>.